

Arko Oderwald, Koos Neuvel, Cees Hertogh en Willem van Tilburg (redactie)

Schrijven tegen de tijd

Over de kunst van het ouder worden

De Tijdstroom, Utrecht

© De Tijdstroom uitgeverij, 2007. De auteursrechten der afzonderlijke bijdragen berusten bij de auteurs.

Omslagontwerp: Cees Brake bno, Enschede.

Het omslag is gebaseerd op het schilderij 'Schrijven tegen de tijd' van Bas Sebus.

Basisontwerp binnenwerk: Martin Majoor.

De Tijdstroom uitgeverij BV, postbus 775, 3500 AT Utrecht

Internet: www.tijdstroom.nl

E-mail: info@tijdstroom.nl

Aan de totstandkoming van deze uitgave is de uiterste zorg besteed. Voor informatie die nochtans onvolledig of onjuist is opgenomen, aanvaarden auteur(s), redactie en uitgever geen aansprakelijkheid. Voor eventuele verbeteringen van de opgenomen gegevens houden zij zich gaarne aanbevolen.

Waar dit mogelijk was is aan auteursrechtelijke verplichtingen voldaan. Wij verzoeken eenieder die meent aanspraken te kunnen ontlenen aan in dit boek opgenomen teksten en afbeeldingen, zich in verbinding te stellen met de uitgever.

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16b Auteurswet 1912 juncto het Besluit van 20 juni 1974, Stbl. 351, zoals gewijzigd bij het Besluit van 23 augustus 1985, Stbl. 471, en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht, Postbus 882, 1180 AW Amstelveen.

Voor het overnemen van gedeelten uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

ISBN 978 90 5898 127 1

NUR 870

Inhoudsopgave

Schrijven tegen de tijd, *Arko Odenwald, Koos Neuvel, Cees Hertogh en Willem van Tilburg* 7

Deel 1 Jong en oud

De jongen die niet volwassen wilde worden, <i>Christel Grimbergen</i>	13
Wrinkled, wrinkled little star, <i>Capi Wever</i>	27
Van vroeg oud naar nooit oud, <i>Koos Neuvel</i>	45
Jong geleerd, oud gedaan, <i>Wouter van Ewijk</i>	59
Volwassenheid als norm, <i>Jan Pols</i>	69
Bij mijn veertigste verjaardag, <i>Willem Jan Otten</i>	81
Nu is maar even, <i>Aafke de Groot</i>	87
Ik word aan 't oud zijn niet gewend, <i>Helga Ruebsamen</i>	97
De verlangens van een oude man, <i>Sjaak van der Geest</i>	109
Tegenover de zoetheid van de jeugd, <i>Sofie Vandamme</i>	119
Vieillir, <i>Ignace Schretlen</i>	129
Om een oude dame te wekken, <i>William Carlos Williams</i>	139
Ouderdom, <i>Vasalis</i>	139
Het meisje, <i>Hanny Michaelis</i>	139
Vertrek van dochters, <i>Rutger Kopland</i>	140
Moeder, <i>Willem Elsschot</i>	141

Deel 2 Mooi Oud

Eindelijk genieten, <i>Ineke van den Bergen</i>	145
Lang leve de ouderdom, <i>Jacobien Erbrink</i>	153
De herinnering, natuurlijk, <i>Jellie Brouwer</i>	163
Het eiland heeft weet van de zee, <i>Dorly Deeg</i>	171
Rijper Rood, <i>Godelieve van Heteren</i>	183
Meester van de huid, <i>Bas Sebus</i>	193
De zandloper te slim af, <i>Ellen Kleverlaan</i>	203
Ik leer het nog wel hoor, <i>Leo Vroman</i>	211
Twee oude vrouwtjes, <i>Toon Tellegen</i>	215
Hoe voelt het om oud te zijn, <i>Adriaan Morriën</i>	218
Grijs Trap, <i>Judith Herzberg</i>	218
Voor G., <i>Judith Herzberg</i>	219
Oude bereklauw, <i>Bernlef</i>	220
Geluk, <i>J.C. Bloem</i>	220
Angst voor geluk, <i>Willem Wilmink</i>	221
Elke ochtend, <i>Judith Herzberg</i>	221

Deel 3 Gebrekkig oud

Op kuur, <i>Herman Hesse</i>	225
Dingen die voorbij gaan, <i>Jacqueline Bel</i>	229
Overgang, <i>Gert J. Peelen</i>	243
Waardigheid in het geval, <i>Frits Milders</i>	253
Een zeeziekte in het denken, <i>Cees Hertogh</i>	263
Vertrouwd anders, <i>Arko Oderwald</i>	277
Een volkomen eenzaamheid, <i>Martin Smalbrugge</i>	289
Als de botten oud zijn, <i>Meng Jiao</i>	296
De nieuwe eeuw, <i>Czeslaw Milosz</i>	297
Mijn handen, <i>Frederik van Eeden</i>	297
Oud worden, <i>Leo Stilma</i>	298
Ouderdom, <i>Judith Herzberg</i>	299

Deel 4 In het licht van de dood

De natuur een dood schuldig zijn, <i>Bert Keizer</i>	303
Een kleuter in het drijfzand, <i>David van den Akker</i>	311
De leegte voor de dood, <i>Henk Maassen</i>	325
De vloek van onsterfelijkheid, <i>Henriëtte van der Horst</i>	333
Ten Hemel, <i>Joost Zaat</i>	341
Tijd van Leven, <i>Arko Oderwald</i>	351
Meneer Vis, <i>Anne Hermans</i>	365
Draag zorg voor een goed slot!, <i>Cees Hertogh</i>	371
De laatste loodjes, <i>Toon Tellegen</i>	383
Insomnia, <i>J.C. Bloem</i>	383

Auteurs en Medewerkers	385
-------------------------------	-----

Besproken werken	389
-------------------------	-----

Verantwoording	393
-----------------------	-----

Namenregister	397
----------------------	-----

Zakenregister	401
----------------------	-----

Schrijven tegen de tijd

Arko Oderwald, Koos Neuvel, Cees Hertogh en Willem van Tilburg

In zijn bloemlezing *De oude dag* uit 1994 verbaast Adriaan Morriën zich er over dat het een zekere moeite heeft gekost verhalen over oude mensen te vinden. In de inleiding van de in hetzelfde jaar uitgegeven bloemlezing *The Oxford book of aging* wordt dit beeld echter genuanceerd. Nu de westerse mens steeds ouder wordt is de constatering van Simone de Beauvoir uit 1970, dat de literatuur geen interesse had in het innerlijke leven van de oudere, achterhaald, aldus de samenstellers van dit boek. Ouderdom is een vanzelfsprekend onderdeel geworden van onze samenleving. Dat is zo snel gegaan dat iedereen er nog wel aan moet wennen. Hoe zouden we anders moeten verklaren dat anno 2007 oude mensen vrijwel uitsluitend als een probleem met de naam vergrijzing in de kranten verschijnen?

Natuurlijk is het zo dat ouderdom allerlei soorten veranderingen met zich meebrengt. En natuurlijk is het ook zo dat deze veranderingen niet altijd als positieve ontwikkelingen worden ervaren. Maar 'lek en gebrek' is niet het enige kenmerk dat heden ten dage bij de ouderdom hoort. Steeds meer mensen bereiken redelijk recht van lijf en leden een hoge leeftijd. Wel lijkt door het feit dat steeds meer mensen een hoge leeftijd bereiken de aandacht voor vragen over de verhoudingen tussen de generaties, en meer algemeen, tussen oud en jong, weer toegenomen te zijn.

In deze essaybundel zijn werken van fictie het belangrijkste oriëntatiepunt om over de ouderdom te schrijven. Die werken van fictie zijn met name romans, gedichten en films. Maar ook documentaires en eigen ervaringen komen aan bod. De auteurs zijn in meerderheid artsen, waarvan de meesten ook praktiseren. Maar ook filosofen, antropologen, letterkundigen, literatoren, sociale wetenschappers en journalisten leveren een bijdrage.

De invalshoek van de essays is net zo gevarieerd als de schrijvers. Soms is een essay bedoeld als een overdenking van een concrete praktijk waarin de schrijver zich bevindt, soms als een (cultuur)filosofische overdenking, soms als een persoonlijke overdenking.

De essays worden afgewisseld met gedichten en enkele prozafragmenten over ouderdom.

In het prachtige *Oxford book of aging* zijn meer dan 250 originele teksten opgenomen over ouder worden. Deze teksten bestaan onder andere uit fictie, poëzie, herinneringen, legenden en gedeelten uit de Bijbel en de Koran. Voor zover een dergelijke claim mogelijk is, is in dat boek in ieder geval een flink deel van de westerse geschiedenis vertegenwoordigd. De teksten zijn gerangschikt in de volgende themata: levensstadia, verandering, generaties, eenzaamheid, werk, eros en thanatos, lichaam en geest, vieren en klagen en herinnering.

Ook in het voorliggende boek komen al deze onderwerpen haast op vanzelfsprekende wijze aan bod, zonder dat daar al te veel door de redactie op aangestuurd is. Dat geeft al aan dat ouder worden een tijdloos onderwerp is dat zich telkens weer in een nieuwe gedaante manifesteert. Maar omdat dit boek wat bescheidener in omvang is dan het *Oxford book of aging* heeft de redactie gemeend de bijdragen in vier thema's te onder te verdelen.

Jong en oud

De tragedie van de ouderdom is niet, dat men oud is, doch dat men jong is.

Oscar Wilde

Vanuit dit perspectief van Oscar Wilde is het zeer begrijpelijk dat we niet oud willen worden, zoals Peter Pan en Dorian Gray, of hopeloos verliefd worden op een jong iemand, zoals Gustave von Aschenbach. In onze eigen beleving worden we eigenlijk ook lang zo oud niet als we feitelijk zijn. Maar ook de jeugd is niet altijd afkerig van de ouderdom, omdat daarin iets wordt beloofd wat zij nog niet is. Ieder kind tot een jaar of twintig wil alleen maar ouder worden, nooit jonger. Onder dit thema zijn elf essays opgenomen.

Mooi oud

*Groots en meeslepend wil ik leven!
Hooft ge dat, vader, moeder, wereld, knekelhuis!*

H. Marsman

De beginregels van het gedicht *De grijsaard en de jongeling* van Marsman zijn tegenwoordig ook op gevorderde leeftijd van toepassing. Het zijn niet meer alleen maar de jongelingen die deze regels zouden kunnen uitspreken, maar ook menig vertegenwoordiger van de moderne 'derde generatie'

van vitale 65-plussers.

Dit thema is duidelijk het meest modern ingevuld. De babyboomers zijn tenslotte de eerste rock-'n-rollouderen van de geschiedenis. De besproken werken dateren dan ook vrijwel zonder uitzondering uit de laatste 40 jaar. In deze sectie komt bijvoorbeeld het treurigmakende overheidsbeleid over vergrijzing aan de orde naar aanleiding van Uwe Timms roman *Rot* en leren we van het oud zijn te genieten aan de hand van Benoîte Groult. Onder dit thema zijn negen essays opgenomen.

Gebrekig oud

*Ouderdom is het ergste ongeluk dat een mens kan treffen.
De neus raakt verstopt en je ruikt bijna niets meer.*

Ptah-hotep

Deze 2500 jaar oude verzuchting van Ptah-hotep, Egyptisch schrijver, maakt duidelijk dat ondanks alle veranderde visies over oud zijn en ouder worden, de ouderdom toch nog altijd met gebreken blijft komen. De actieve levensverwachting – het aantal levensjaren zonder ziekte of beperking – is in de loop van de vorige eeuw weliswaar aanzienlijk toegenomen, maar daarmee zijn de gebreken van de oude dag geenszins opgelost of verholpen: zij zijn opgeschoven naar een hogere leeftijd en naar een levensfase die tegenwoordig wordt aangeduid als de ‘vierde levensfase’. Dat in deze sectie onder andere aandacht wordt besteed aan dementie is alleen omdat dementie vaker bij oude dan bij jonge mensen voorkomt en door velen – ook door ouderen – tot de stigmata van de levensavond wordt gerekend. Hetzelfde geldt voor eenzaamheid.

In deze sectie zijn zes essays opgenomen.

In het licht van de dood

*Denkend aan de dood kan ik niet slapen
Niet slapend denk ik aan de dood*

J.C. Bloem

Wat ouder worden in elk geval betekent is: dichterbij de dood komen. Die onverbiddeijkheid gaan we graag uit de weg door de dood weg te houden en ervan weg te kijken. Angst voor de dood bepaalt de blikrichting. Vandaar de dominante focus op jeugdigheid, vitaliteit en het verlangen naar een rimpelloos bestaan. En als de dood dan toch onvermijdelijk is, laten

we er dan zo min mogelijk aan denken en bij de dag leven. Maar hoezeer we de tijd ook willen zien bewegen zoals de wijzers van een klok, de levenswijzer beschrijft geen cirkel, maar een rechte lijn die ten einde loopt. Het is de ouderdom met zijn gebreken die ons daar telkens weer aan helpt herinneren. Voor de filosofie ligt hier vanouds één van haar grondvragen en opgaven: weten dat leven eindig is en je leven daarnaar inrichten. In deze sectie zijn acht essays opgenomen.

Het is geenszins de pretentie van dit boek om het ouder worden in fictie uitputtend en volledig te behandelen. Er zijn uiteraard nog vele romans, gedichten en films die ook als uitgangspunt hadden kunnen dienen voor een essay. Maar de redactie hoopt wel dat het ouder worden, als tijdsgebonden maar ook als tijdloos fenomeen, in dit boek op een zodanig gevarieerde manier aan de orde wordt gesteld, dat de kern ervan, het menselijk beleven van tijd, geraakt wordt. In de woorden van Adriaan Morriën:

Tijdeters zijn wij. Wanneer wij de tijd niet consumeren, doet hij het ons.

Literatuur

Cole, Thomas R. en Winkler, Mary G. *The Oxford book of aging*. Oxford: Oxford University Press, 1994.

Morriën, Adriaan. *De oude dag*. Amsterdam: Prometheus, 1994.